

דתישבו

פרשת יתרו, תשע"ט, מספר 1304

נחמה ליבוביץ "כועסת" על ר' אברהם אבן עזרא - עשרת הדברות בשמות ובדברים עוזיאל פוקס

לתכלית מה, לתכלית החדשה שיש חזרה במקומה.²

ביקורת כעושה זו היא ביקורת עקרונית על שיטת ראב"ע, והיא חוזרת עליה במקומות נוספים בחיבוריה. כך למשל כתבה: "ובזה טעותם של ראב"ע ורד"ק הסוברים 'שהכתוב שומר הטעמים ולא המלות', ולא חשו שבהשתנות אפילו מלה אחת כבר השתנה... הטעם כולו".³

כפי שציינה נחמה ליבוביץ, גם הרד"ק צעד בדרכו של אבן עזרא, וגם חכמים נוספים הלכו בדרך זו. כך למשל כתב הרשב"א באחת מתשובותיו:

אבל שאר החלופין שתמצא שם בכתובים בדברים שאין הענינים מתחלפים אינה שאלה, לפי שאין הכתובים שומרים המלות רק הכונות, וזה יקרה אפילו בגופי התורה גם בעשרת הדברות קרה כן, ולא הקפידה התורה רק בשמירת הענינים.⁴

למעשה, שורשיה של תפיסה פרשנית זו נעוצים בתקופת הגאונים. בכמה הזדמנויות כתבו גאוני בבל האחרונים, רב שרירא ורב האי גאון, שהבדלים בין גרסאות שונות בתלמוד אינם משמעותיים, מכיוון שהם בגדר "תרי לישני וחד טעמא" – שתי לשונות המבטאות תוכן אחד. זאת ועוד, לדעת רב שרירא גאון, בזמנים קדומים הייתה מסירת התורה שבעל פה מסירה של תכנים או 'טעמים' בניסוחים משתנים.

השאלה על הבדלי הלשון, הניסוח וההנמקה שבין עשרת הדברות שבפרשתנו לעומת אלה שבפרשת "ואתחנן" העסיקה את המפרשים, חדשים גם ישנים. אחד מכיווני הפרשנות הידועים מצוי בדבריו של ר' אברהם אבן עזרא, בהקדמתו הארוכה לעשרת הדברות. השורות הבאות מוקדשות לפרשנות זו ולביקורת החריפה של נחמה ליבוביץ עליה. וכך כתב ראב"ע:

ודע, כי המלות הם כגופות, והטעמים הם כנשמות, והגוף לנשמה, הוא כמו כלי, על כן משפט כל החכמים בכל לשון שישמרו הטעמים, ואינם חוששים משנוי המלות, אחר שהם שוות בטעמן.¹

נחמה ליבוביץ, שרגילה לצטט פעמים רבות מדברי ראב"ע ולדון בהם בכובד ראש, מתייחסת להצעת הפירוש הזאת, אך היא דוחה אותה בשתי ידיים. וכך כתבה:

בהקדמתו הארוכה לעשרת הדיברות בעומדו על הבדלי לשון בין הדיברות בפ' יתרו ובין הדיברות בפ' ואתחנן הבהיר הראב"ע עקרונית את השקפתו זו, שאין משמעות בשינויי לשון בחזרות על אותו עניין. וכל דבריו שם בנויים על תפיסה מוטעית בטיב הלשון, ואלה דבריו... ולא חל ולא הרגיש שדבריו נוגדים כל כללי לשון וסגנון, שאין שתי מלות "שוות בטעמן", וברגע שתשתנינה המלות, כבר נשתנה הטעם, אם מעט ואם הרבה, וכל הדוגמאות שהביא שם בהמשך דבריו מפסוקים החוזרים על דבר שנאמר לפני כן ומשנים בלשונם, כולן הן ראיות לסתור, שכן כל השינויים מכוונים הם

² נ' ליבוביץ, עיונים חדשים בספר שמות – בעקבות פרשנינו הראשונים והאחרונים, ירושלים תשל"ה, עמ' 278 הערה 2.

³ שם, עמ' 72 הערה 4. ביקורת דומה גם בספרה עיונים בספר דברים, ירושלים תשנ"ה, עמ' 42: "רד"ק... ראב"ע... לא שמו לב שניהם להבדל שבין שתי צלעות הפסוק, ואף זה בהתאם לגישתו הפרשנית המתעלמת בעקביות מהבדלי גוון דקים שבין שני חלקי ההקבלה".

⁴ שאלות ותשובות הרשב"א, ירושלים תשנ"ז, חלק א, סימן יב.

* ד"ר עוזיאל פוקס הוא ראש המחלקה לתורה שבעל פה במכללה האקדמית הרצוג, ומרצה מן החוץ במחלקה לתלמוד באוניברסיטת בר אילן.

¹ אבן עזרא, שמ' כ:א. על כמה היבטים של שיטה זו ראו ל"ר חרל"פ, תורת הלשון של רבי אברהם בן עזרא, ירושלים תשנ"ט, עמ' 105 – 107; 259.

כי אם שעצמות המאמרים והמלות יבואו מאתו יתברך.⁸

על פי זה, יסוד המחלוקת שבין ראב"ע וסיעתו לבין החולקים עליהם הוא בשאלה כיצד נתפסת קדושתה של התורה: בטעמים – כלומר בתכני "המצוות והסיפורים" או במילים המדויקות שבהן נכתבו.⁹

אם נשוב לשאלת ההבדלים שבין עשרת הדברות בשמות ובדברים, גם המהר"ל מפראג דחה בחריפות רבה את דברי ראב"ע בסוגיה זו: "אלו הם דברי הראב"ע, והוסיף עוד דברים כאלה וכאלה, ואסף דברי רוח בחפניו (עפ"י מש' ל:ד), ויש בוטה כמדקרות חרב (מש' יב:יח)".¹⁰

מדברי הקדמונים נראה שהם חלקו על שיטת ראב"ע, שייחס חשיבות לתוכני התורה יותר מאשר למילותיה, כיוון שראו בכך פגיעה בקדושת התורה, המקודשת על מילותיה ואותיותיה. כעסה של נחמה ליבוביץ לא הוצג באופן הזה, אך הוא נשען על מסורת ארוכת שנים של דחיית שיטתו של ראב"ע. נוסף על כך, דרכה הפרשנית של נחמה ליבוביץ התבססה על קריאה צמודה וקפדנית מאוד של הכתובים, מתוך דיוק בשינויי לשון וניסוח. זאת ועוד, אפשר שהעובדה שדקדוק ספרותי זה ב'רמזי מלים' ובהבדלים זעירים בלשון הכתובים שימש אותה במאבקה בביקורת המקרא, הרואה את התנ"ך כ"מורכב שברי 'מקורות' שונים ורבים", והעצים את ביקורתה כלפי שיטת ראב"ע.¹¹

בנוסף לטענות הפרשניות, נראה שנחמה ליבוביץ ראתה בדיוקי הלשון ובהבחנות שביניהם גם ערך חינוכי. בניגוד לראב"ע, שלא ייחס חשיבות להבדלי כתיב בתנ"ך, העדיפה היא עצמה לצעוד בעקבות חז"ל ולדקדק בהבדלים הזעירים שבין צורות הכתיב, ובפיה טענה דידקטית: "מעלה גדולה לדרך זו, כי מרגילה היא את המעיין לשים לב לכל פרט מפרטי הכתוב כגדולות כקטנות, ומי הוא אשר ידע מה הן "גדולות" ומה הן "קטנות"?"¹²

לאמור: הטעם והתוכן הם העיקר, ולא המילים המדויקות שבהן הם נמסרים.⁵

החידוש המופלג בדברי ראב"ע הוא העברת השיטה הפרשנית הזאת מן התורה שבעל פה לתורה שבכתב. נראה שגם הוא עצמו היה מודע לחידוש שבפרשנותו, ולכך שרבים יבקרו אותו על כך, כפי שכתב במפורש בתחילת דבריו: "והשם הוא עדי, ויודע סודי, כי לולי שהוצרכתי לפרש אלה הקושיות, הייתי מחריש".⁶

ואכן, הרבה מאוד חכמים חלקו על גישתם הפרשנית של ראב"ע וההולכים בדרכו, בין במפורש ובין ברמיזה. למשל, על התשובה של הרשב"א כתב ר' דוד בן זמרא: "ואע"פ שכתב הרשב"א ז"ל בתשובה שאין הכתוב מקפיד אלא לשמור הענין לא הלשון אין דעתי נוחה בזה".

תפיסת ראב"ע ורשב"א רמוזה גם בדברי ר' יצחק עראמה, בעל "עקידת יצחק", כאשר הדגיש שספר תהלים נכתב בהשראת רוח הקודש: "רוח ה' דבר בי וגו' – לומר שהטעמים גם המלות עצמן שם על לשונו ולא סדרם מעצמו".

כפי שציינו חכמים שונים, גם חז"ל לא קיבלו את גישתו הפרשנית של ראב"ע, שהרי דייקו מאוד בלשון הכתובים והסיקו מהבדלים זעירים בלשון מסקנות פרשניות והלכתיות. גם רוב המפרשים המאוחרים לא קיבלו גישה פרשנית זו. כך, למשל, ציין המהדיר של פירוש הנצ"ב: "למותר לציין כי תפיסת רבינו (וכל גדולי האחרונים כמו המלבי"ם וה"כתב והקבלה") נוגדת לחלוטין לתפיסת הראב"ע".⁷

הרקע להבדלים שבין הגישות הפרשניות מבואר בדברי ר"י אברבנאל, על אף שאין הוא מזכיר את ראב"ע:

והיה הקול... ההוא מגיע לאזניו מוחש... והיה צורך המקובל המוחש הזה אליו כדי שיכתוב את התורה באותם הדברים ששמע באזניו ולא יקבל המצוות והספורים בכללות בשכלו ויהיה עצם הדברים וסדרם מפי משה, לא בחר ה' בזה

⁵ לדעת הגאונים בסוגיות אלה ראו ע' פוקס, **תלמודם של גאונים**, ירושלים תשע"ז, עמ' 126 – 133.

⁶ בפירושו הנזכר לעיל, הערה 1.

⁷ מ"י קופרמן (מהדיר), **ספר שמות... עם פירוש העמק דבר**, ירושלים תשס"ז, עמ' שנ"ז, הערה 16 (על שמ' כ:ג). על כך שדרכו של ר' חיים בן עטר, בעל "אור החיים", שונה מזו של הראב"ע ראו א' טויטו, **רבי חיים בן עטר ופירושו אור החיים על התורה**, ירושלים תשמ"ב, עמ' 81, הערה 118. ר' יהודה לייב עדל, שהיה דרשן בסלונים בתחילת המאה התשע עשרה, הקדיש דרשה ארוכה לדחיית דעת ראב"ע, ולקביעה שמשם הצטווה למסור את התורה במילים המדויקות שבהן נמסרה לו, ולא רק בתכניהן. ראו ר' יהודה עד"ל, **אפיקי יהודה**, ירושלים תשנ"ט, דרוש שבעה עשר. התייחסות לדחיית ראב"ע מצויה שם, עמ' רע"ה.

⁸ אברבנאל, דברים לד:א.

⁹ על הבדלים בין שתי תפיסות אלו אף בדברי חז"ל עצמם ראו ש"ז הבלין, **מסורת התורה שבעל פה**, ירושלים תשע"ב, עמ' 165 – 173.

¹⁰ תפארת ישראל, פרק מג.

¹¹ **עיונים חדשים בספר שמות**, עמ' 280 הערה 4. עם זאת, מובן ששיטת ראב"ע היא גם סוג של מאבק בסתירות כגון אלה שבהן עוסקת הביקורת החדשה. ראו ע' ויזל, "הטעמים" אלוהיים ו"המילות" של משה: השקפתו של ר' אברהם אבן עזרא בשאלת חלקו של משה בכתיבת התורה, מקורותיה ומסקנותיה, **תרביץ** פ (תשע"ב), עמ' 387–407.

¹² **עיונים בספר במדבר**, ירושלים תשנ"ו, עמ' 97. (ואם כי צעקו ר' אברהם בן עזרא ואחרים על דרישת חסרים ומלאים שאינם אלא דרכי כתיב שונות ואין להם משמעות").

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

[הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף